

A két Kogutowicz

The two Kogutowicz

Dr. SZÓNOKY Dr. ANCSIN Gabriella PhD

geográfus, ny. egyetemi adjunktus,
Szeged Tudományegyetem
szonoky@geo.u-szeged.hu

Abstract

This study presents the two famous hungarian cartographer's - Manó Kogutowicz (1851-1908) and his son Károly Kogutowicz (1886-1948) – professional lifeway and career. Their atlases and wall maps were determined the hungarian school geography education for decades. Manó Kogutowicz was the founder of cartography in Hungary, and he was the creator of the hungarian school map and atlas printing, publishing. He also founded the first hungarian cartographer company. His son was Károly Kogutowicz. He followed his university teacher father's footsteps and in 1922 he published his new school atlas. Besides the wall maps he was interested in ethnographic maps. He was elected to the Dean of Szeged University, and few years later he followed Albert Szentgyörgyi in the office of Rector Magnificus.

Keywords: cartography, atlas, wall map, geography teaching

Kivonat

A dolgozat két jeles magyar térképész Kogutowicz Manó (1851-1908) és fia Kogutowicz Károly (1886-1948) szakmai pályafutását mutatja be. Atlaszaik, globuszaik és falitérképeik évtizedeken át meghatározták a magyar iskolai földrajzoktatást. Kogutowicz Manó a hazai kartográfia egyik megalapítója és a magyar iskolai térkép-és atlaszkiadás megteremtője volt. Ő hozta létre az első magyar térképészeti vállalatot is. Fia Kogutowicz Károly geográfus, egyetemi tanár apját követve a pályán 1922-től jelenteti meg új iskolai atlaszait. A falitérképeken túl a néprajzi térképek problémája is foglalkoztatta. A szegedi egyetemen dékán, majd Szentgyörgyi Albert rektor után a rektori tisztséget (Rector Magnificus) is betöltötte.

Kulcsszavak: kartográfia, atlasz, falitérkép, földrajzoktatás

1. BEVEZETÉS

Nem ismert, hogy Magyarországon pontosan mióta alkalmazzák az oktatásban az iskolai térképeket. A nemesi családok körében egyes kastélyokban a házi tanítók a földrajz szemléltetéséhez gyakran használtak globuszokat, földabroszokat és térképeket. 1797-ben Budai Ézsiás debreceni professzor térképet rajzolt togátus diákjaival. 1800-ban megjelent az első atlaszuk melynek címe OSKOLAI ÚJ ÁTLÁS AZ ALSÓ CLASSI-SOK SZÁMÁRA.

Báró Eötvös József kultuszminiszter 1870-ben 4750 népiskolában a földrajz oktatás szemléltetésére biztosított alapfelszerelést, melyben többek között földgömb, Magyarország falitérképe, természetrajzi falitábla, Magyarország tanulói kis térképe volt megtalálható.

1874-ben Hunfalvy János a pesti egyetem földrajz professzora elkészíti a Magyar kézi atlasz című művét, mely már a főiskolai oktatás szemléltető anyaga volt. 1885 fordulópont a térkép és atlaszkiadások történetében, az Országos Történelmi Kongresszus az iskolai térképészeti szemléltetőanyagok magyar nyelven történő megjelenését szorgalmazza, ugyanakkor a 19. század második felében megnőtt a kereslet a magyar nyelvű iskolai térképek iránt, ugyanis ekkor a földrajz-oktatásban még megyetérképeket használtak. Az iskolákban egyre több földrajzi és történelmi atlasz segíti az oktatást, a leggyakrabban használt térképek a Kogutowicz Manó féle atlaszok, földgömbök és falitérképek voltak.

2. KOGUTOWICZ MANÓ (1851-1908)

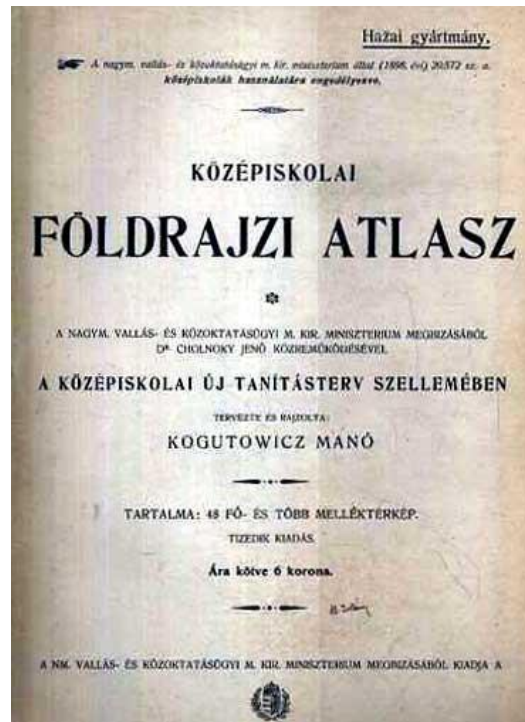
Kogutowicz Manó a hazai kartográfia egyik megalapítója, a magyar iskolai térkép és atlaszkiadás megteremtője. 1851. december 21-én Seelowitzban született eredeti neve Emanuel Thomas volt. A Kogutowicz család Lengyelország déli területén a kelet-galíciai Wojnicz városból származott. Édesapja Mathias Kogutowicz 1817-ben Wojniczban született, 12 évi osztrák hadseregi szolgálat után Seelowitzban adóhivatali írnok volt.

Kogutowicz Manó (1851–1908)

Édesanyja Maria Kubesht cseh származású. Emanuel Thomas Karl öccsével együtt apjuk nyomdokain a katonai pályát választották. Az utásziskolát követően Bécsben tanultak a Katonai Műszaki Akadémián. Kogutowicz Manó az Akadémián térképészetet is tanult. 1873 szeptember 1-én jó eredménnyel hadnaggyá avatták, a rangsorban Ő lett a 7. Tiszti minősítése erős jellemre utalt: „jó tornász, vívó és rajzoló, tiszteli előljáróit, jó indulatú, fegyelmezett, rendtartó, nyugodt, becsületes és tapintatos viselkedésű”. Mindezeket a jó tulajdonságokat egész életében megtartotta. Anyanyelve német volt, de jól beszélt cseh nyelven is. 1877-ben leszerelték, majd Bécsben rajzolásokból élt. Itt ismerkedett meg Karl Kapeller zongorakészítő lányával Rózával, később Sopronban Lahne Frigyes magániskolájában, a bécsi úti híres „Léni”-ben bentlakó tanár lesz. Matematikát, francia nyelvet és rajzot tanít. 1881 szeptember 1-én felveszi a Manó keresztnévet. 1884-ben köt házasságot Kapeller Rózával. Három gyermekük születik 1886-ban Károly, 1888-ban Imre és 1891-ben Lajos.

A Vasvármegyei Tanítóegyesület alapítója Jausz György volt, aki az első magyar nyelvű iskolai atlaszt szerkesztette. Kogutowicz Manó és Jausz György 1882-ben Vas vármegye, majd 1883-ban Sopron vármegye falitérképét készítették el. Trefort Ágoston kultuszminiszter [2.] a Kogutowicz féle megyetérképek megismerését követően Budapestre hívja és megbízza 1884-1890 közötti időre 30 vármegye falitérképének az elkészítésével. 1890-ben a Vallás és Közoktatási Minisztérium anyagi támogatásával megalapítja Budapesten a híres bécsi Hölzel cég leányvállalatát a Hölzel és Társa Magyar Földrajzi Intézet néven.

Az intézetben több fali térkép szerkesztését végezte el Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő is. 1891-ben a Középiskolai Tanáregyesület Budapesti Kiállításán Kogutowicz megyei atlaszát és megyetérképeit díszoklavéllal tüntették ki [4.]. Így ír Márki Sándor akadémikusnak: „Biztosítom Önt, hogy a magam elé kítűzött életcél megvalósítására a buzgóság, a jóakarát és a kitartás a jövőben sem fog hiányozni”, ez nagyfokú hivatástudatra vall. 1894-ben jelentették meg először az Elemi iskolai atlaszt, melyet több éven át újra kiadtak [7]. Eduard Hölzel 1895-ben meghal, a budapesti cég Kogutowicz és Társa Magyar Földrajzi Intézet néven önálló céggé vált. 1901-ben pedig Magyar Földrajzi Intézet Részvénytársasággá alakul át [5].

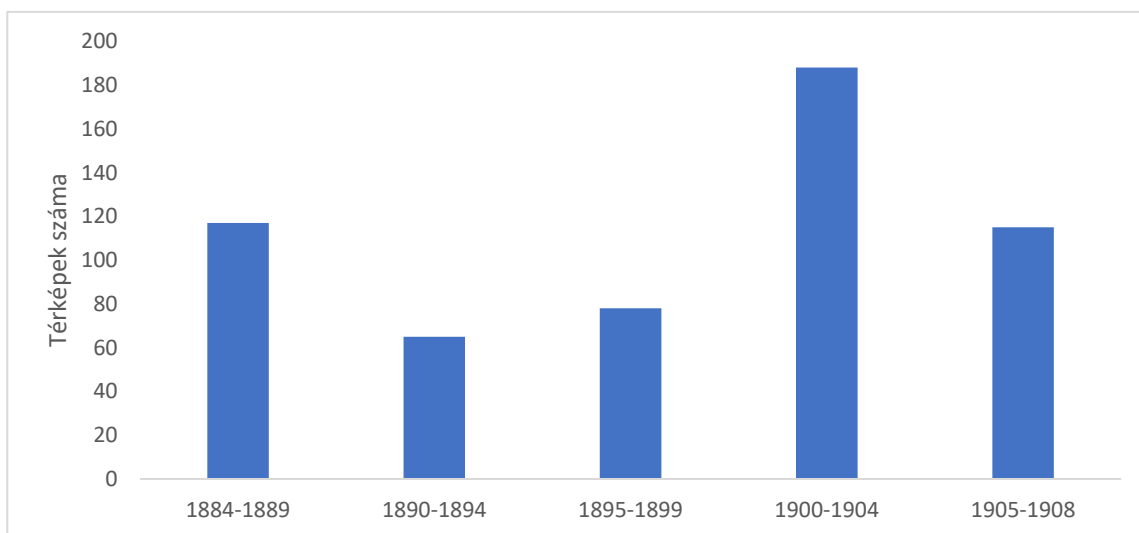
Kogutowicz Manó híres földgömbje

Kogutowicz Manó jól ismerte az akkori nyomdatechnikai lehetőségeket. 1885-ben ő készítette el Magyarország első megyei kézi atlaszát. 1896-ban kezdte el a földgömbök gyártását, mely kétféle nagyságban készült el (25,5 cm és 51 cm átmérőjű), a nagyobbik földgömböt teljes felszereléssel is ellátta (fokbeosztás, állatövi jegyek rajzai, hónapok nevei és azok napjainak beosztása, valamint az állvány talpába iránytűt is építettek be). Cholnoky Jenő a glóbusz-gyakorlati foglalkozásokra „A Föld-globus és annak használás-módja különös tekintettel a Magyar Földrajzi Intézet R-T. gyártotta glóbusokra” címmel írt jegyzetet. Kiváló minőségben készültek el a földgömbök, a külföldi kereslet hatására német, olasz és szlovén névrajzú glóbuszokat is gyártottak. Ez volt az intézet fejlődésének csúcspontja, a párizsi világkiállításon 1900-ban magas kitüntetéssel, aranyéremmel ismerték el kiváló térképeit [3.].

1900-ban megrendezett párizsi világkiállítás aranyérme

Kogutowicz intézete megalakulása után tíz évvel 1902-ben elsőként szerkesztette meg és kiadta az egész Föld minden területét ábrázoló magyar atlaszt „Teljes földrajzi atlasz a nagy közönség használatára” címmel. Célja volt a művelt magyar nagyközönség atlaszokkal való ellátása. A 68 páros térképoldalon 98 főterkép, 63 melléktérkép és 12 térképvetület található, 1902-1912 között öt kiadást ért meg, az ötödik kiadás előkészítője már fia Kogutowicz Károly volt.

Kogutowicz Manó térképei időrendi sorrendben
(Szerkesztette: Szónokyné Ancsin Gabriella)

A Magyar Földrajzi Társaság pénztárosi tisztét is betöltötte. Kisari Balla György összegyűjtötte és katalógusba rendezte Kogutowicz Manó 542 darabból álló térképeit.

3. KOGUTOWICZ KÁROLY (1886-1948)

1886. február 14-én Budapesten született Kogutowicz Manó első gyermekeként. Középiskoláit és az egyetemet is Budapesten végezte. Az egyetem bölcsész tudományi karán földrajzot Lóczy Lajos professzornál tanult és matematikai földrajzi tudását Kövesligethy Radónál szerezte meg. Atyja térképészeti intézetében dolgozott, majd 1909-ben átvette az intézet vezetését, ekkor adta ki a „Zsebatlaszt”, a vállalkozás tíz évig élt. Tervezte a Debes féle atlasz magyar kiadását Világatlasz néven, eleinte Teleki Pál is támogatta az elképzelést, de ez a vállalkozás nem valósult meg. Az atyja által alapított Magyar Földrajzi Intézet Rt vezetését átvette, egy darabig korszerűsítette az intézetet, de elvesztette tulajdonát a cégben, így az igazgatói posztjáról le kellett mondania. Az első világháborúban négy évig légifénykép kiértékelőként teljesített szolgálatot. A Budapesti Erzsébet Nőiskola Tanárképző Főiskoláján vállalt földrajz tanítást az első világháború után. Legfőképp kartográfus volt, 1910-től számos iskolai földrajz atlasz, egy történelmi atlasz (1927-ben) és iskolai fali térképek jelentek meg a neve alatt. A magyar iskolákban több éven át uralkodóan az általa szerkesztett fali térképeket használták.

1920-ban a Földrajzi Társaság választmányából is kivált, Bátky Zsigmonddal és néhány követőjével megalapítják a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályát és a szakosztály megkezdi a „Föld és Ember” geográfiai folyóirat kiadását. Ezzel egyidőben „Kogutowicz Zsebatlasza” is megjelenik, mely 1922-től négy évfolyamot ért meg. 1923-ban kinevezik a szegedi egyetem általános és összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanárává [3].

*Dr. Kogutowicz Károly
(1886–1948)*

Magyarország Néprajzi Térképe. Tervezte Dr. Kogutowicz Károly, 1927

21 éven át a szegedi egyetemen a Földrajzi Intézet első kinevezett igazgatója volt. Több tudományos társaságnak, így a földrajzi, meteorológiai, mezőgazdasági, statisztikai, néprajzi, társadalomtudományi és a szegedi Dugonics Társaságnak is tagja. 1927-ben készítette el az új módszerű Magyarország Néprajzi Térképét, mely hatalmas kritikát váltott ki a földrajzosok körében és ettől kezdve a fővárosi geográfus tudós társadalommal megszakad a kapcsolata [6]. A szegedi Földrajzi Intézet keretén belül a ma is működő meteorológiai állomást (Meteorológiai és Szeizmográfiai Obszervatórium) állította fel. Tudományos érdeklődése a tájrajz felé irányult és 1927-ben megalapította Szegeden az Alföldkutató Bizottságot, melynek ügyvezető alelnöke lett. Ennek keretében a Dunántúl és a Kisalföld tájait gépkocsival járja be. Kutatási eredményeként elkészíti és kiadja 1930-ban a „Dunántúl és Kisalföld írásban és képben” I. kötetét, majd 1936-ban a II. kötet is megjelenik. 1933-34-ben Szeged földrajzi viszonyai c. munkáját, valamint Szeged városépítési problémái című tanulmányát írja meg. 1937-ben földgömböt szerkeszt iskolai használatra. 1929/30-as tanévben Szegeden a Bölcsész, Nyelv és Történelemtudományi Kar dékánja volt, majd később 1941/42-es tanévben Szent-Györgyi Albert rektorsága letelével a szegedi egyetem rektorává választják [1.]. 1945 elején családjával együtt Ludwigsburgba utazott, ahol az Amerikai Katolikus Segédegyleten keresztül amerikai állásért folyamodott. 1948 szeptember 6-án 62 éves korában Ludwigsburgban hunyt el.

A magyar földrajztudomány történetében Kogutowicz Károly munkásságát elsősorban a kartográfia és a szerkesztés jellemezte [7]. Jelentős lépésnek tartom, hogy ő indította el a Föld és az Ember című második magyar földrajzi folyóiratot. Ezen kívül tájkiutatóval, népesség- és településföldrajzzal, valamint falu és tanya kutatással is foglalkozott. Így vallott munkájáról: „minden beszédnél ékesebben hangzik a tett és a példaadás”.

Irodalmi hivatkozások

- [1] A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921-1998. OFFICINA Nyomda Kft. Szeged, 1999. 517 p.
- [2] Gercsák G. Kogutowicz Manó és a földrajzi nevek írása / Manó Kogutowicz and the writing of geographical names. Földrajzi Közlemények, 2011. 135. évf. 2.185-191.
- [3] Fodor F. A magyar földrajztudomány története. MTA FKI, Budapest 2006. pp. 646-650.
- [4] Kisari Balla Gy. Kogutowicz Manó térképei. Tótfalusi Tannyomda Budapest, 1995. 216. p.
- [5] Kogutowicz Manó élete és munkássága. OFI-OPKM, Budapest, 2008. ISBN 978-963-682-602-4
- [6] Klinghammer I. Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből A Magyar Nemzeti Atlasz 2. kötetének margójára In: Kocsis Károly: Magyarország nemzeti atlasza: természeti környezet. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia – Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont – Földrajztudományi Intézet, 2018. 125-136. https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2020.4.0
- [7] Mosonyi L., Nádasi A. Kogutowicz Manó és Kogutowicz Károly földrajzi és történelmi atlaszai, térképei és glóbuszai

Kogutowicz Károly iskolai atlasz, 1931